

УДК 81'373.612.2+351.9

С. А. Бронікова

Національна академія державного управління при Президентові України,
доктор наук із державного управління, професор,
завідувач кафедри мовної підготовки і комунікації в публічному управлінні

МЕТАФОРИЧНІСТЬ НАУКОВОГО МОВЛЕННЯ: ТЕРМІН «МЕХАНІЗМ» У КОМУНІКАТИВНІЙ СФЕРІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

У статті проаналізовано різні тлумачення термінопоняття «механізм». Зазначено, що саме метафорична сутність терміну уможливорює наукові відкриття й когнітивні процеси людини. Розглянуто метафору як предмет вивчення різних сфер гуманітарного знання, серед яких державне управління, політичний дискурс, психологічні, нейрологічні науки. Розкрито історичну динаміку й релевантність машинної метафори в термінологічній площині державного управління, де затребовані засоби оптимізації й організації дії, що сприяють економії часу та енергії під час досягнення поставленої мети.

Ключові слова: механізм, метафора, машинна метафора, механізм державного управління.

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Серед низки фундаментальних понять сфери державного управління одним із найуживаніших є *механізм*, метафоричний за своєю лінгвістичною природою. Відсутність чіткого визначення, широке коло тлумачень призводить до використання цього терміна у різних дистрибутивних моделях, що дестабілізує узуальний смисл аналізованого поняття й позначені ним екстралінгвальні ситуації. Актуальність нашого дослідження зумовлена необхідністю уточнення операційної систематики теорії державного управління (ДУ), що уможливить адекватний аналіз не лише актуальних теоретичних, а й практичних проблем галузі. У цьому аспекті на особливу увагу заслуговує реконструкція первинної метафоричної природи поняття *механізм*, що дасть змогу виокремити його інваріантні та варіативні ознаки, а отже, й ідентифікувати релевантні контексти терміновживання. З'ясування сутнісних можливостей метафори, зокрема машинної, як концептуального ядра аналізованого поняття, а також висвітлення його історичної динаміки і становить мету нашого дослідження.

Ступінь дослідження проблеми. Фундаментальні дослідження механізмів державного управління як центрального твірного інтегративного поняття теорії соціального управління в цілому здійснено у низці праць відомих українських та зарубіжних фахівців (див. роботи В. Авер'янова, О. Амосова, В. Бакуменка, Н. Нижник, Н. Брюховецької, В. Воронкової, М. Гамана, П. Єгорова, В. Іванова, В. Князева, В. Коломийчука, О. Коротича, М. Лесечка, В. Малиновського, А. Маршалової, О. Машкова, Г. С. Одінцової, В. Олуйка, О. Новосело-

ва, О. Оболенського, Р. Рудніцької, О. Сидорчука, В. Симоненка, О. Стельмах, В. Цветкова, Л. Юзькова та ін.), де наведено різноманітні визначення цього поняття, пор.: механізм ДУ – це *практичні засоби, важелі, стимули* [4], *система елементів* [1, с. 279], *система певних взаємодіючих ланок* [15, с. 315], *система органів державної влади* [5], *сукупність засобів* [13], *складова системи управління* [3, с. 235–236], *інструмент* [17, с. 65] *суспільна форму руху* [7, с. 85] тощо. Крім того, наявні й тлумачення цього поняття у широкому та вузькому значеннях, де, наприклад, у першому механізм співвідносний з практичною реалізацією державної влади, у другому – виступає конкретним засобом впливу держави на суспільство для досягнення поставлених завдань.

Представлене розмаїття тлумачень механізму ДУ зумовлене, на нашу думку, низкою причин, серед яких щонайперше виокремлюємо 1) складність власне феномену *механізм*, 2) наявність методологічного плюралізму дослідницьких інтерпретацій (які, безумовно, сприяють виявленню концептуальних ознак аналізованого явища, але розшаровують, дифузують його галузевий термінологічний статус) та 3) багатозначність термінологічної кодифікації поняття та певну неузгодженість родо-видових операційних понять (пор. наявні ототоження понять *механізм держави*, *державний механізм*, *державний апарат*, *механізми управління державою*), 4) його механістичну метафорику, яка, на думку дослідників, узагалі часто «дозволяє виявити нерозробленість чи непрозорість предмета обговорення» [11, с. 10] і часто призводить до подвійного осмислення ролі людської особистості в суспільстві. Сприймане в такому разі усвідомлюється як автоматизований апарат, а його соціальні інститути – як агрегат соціального цілого, що поглинає людину як таку. Останній фактор істотно вплинув на функціонування термінопоняття, що зумовлює доцільність бодай оглядового пояснення його внутрішньої специфіки.

Наукову мову на відміну від буденної вважають формалізованою й більш точною, кожне поняття якої повинне мати максимально однозначне тлумачення. Проте фундаментальне для галузі ДУ поняття механізму має розгалужену значеннєву амплітуду: «1. Пристрій, що передає або перетворює рух. // Те саме, що машина... 2. перен. Внутрішня будова, система чого-небудь. 3. Метод, спосіб... 4. Сукупність станів і процесів, з яких складається певне фізичне, хімічне та ін. явище» [2, с. 665], у межах якої актуальним для ДУ є саме переносне, метафоричне значення лексеми (значення 2), хоч метафора як мовний засіб вираження схожості, подібності, на перший погляд, не може і не повинна функціонувати в чіткому і доказовому світі науки. Проте саме метафора, визначена філологами насамперед як мовна прикраса, яскравий виражальний засіб, є специфічним способом пізнання, без якого не обходиться жодне наукове відкриття і без якого взагалі неможливі когнітивні процеси, де мовна метафора виступає «лише як поверхнєве відображення концептуальних метафор, закладених у понятійній системі людини та структуруючих її сприйняття, мислення й діяльність» [12, с. 23].

У сучасній науковій парадигмі розглядають метафору як основну ментальну операцію, як спосіб пізнання, структурування і пояснення світу. Людина не тільки виражає свої думки за допомогою метафор, але й мислить метафорами, створює, моделює за їхньою допомогою той світ, у якому живе. Для позначення такого моделювання фахівці використовують терміни «архетип» або «метафоричний архетип» (А. Панченко, І. Смирнов, К. Юнг), «ментальна модель» (П. Джонсон-Лерд), «метафорична модель» (А. Баранов), «парадигма образів» (Н. Павлович), «поетична формула» (Н. Кузьміна, А. Чудінов), «метафоричне поле» (Г. Скляревська) та ін. Усі ці терміни мають різну внутрішню форму й акцентують на власне лінгвістичному, психологічному або когнітивному аспектах зазначеного явища, відображають традиції різних наукових шкіл і напрямів. Зауважимо, що метафора – це вияв аналогових можливостей людського мислення, це особливого роду схеми, за якими людина думає й діє. Розрізняють орієнтаційні метафори (спираються на просторові опозиції типу «верх – низ», «центр – периферія», «більше – менше» і т.п.), онтологічні метафори (наприклад, представлення людської душі як певного вмістища почуттів, подання неживих предметів як живих істот) і структурні метафори, які уможливають використання однієї понятійної сфери для опису іншої.

Зазначена складність метафоричного осмислення і водночас – уяскравлення процесів сприйняття зумовила актуальність метафоричного інтерпретування практично всіх сегментів реальності у практично всіх різножанрових комунікативних аспектах, серед яких вирізняється владний дискурс та відповідно – політична (владна) метафора, досліджувана в широкій амплітуді наукових парадигм. Специфіку сучасного українського владного дискурсу в значній мірі визначають характерні для соціальної свідомості концептуальні вектори тривожності, підозрливості, недовіри й агресивності, відчуття «неправильності» існуючого положення справ і відсутності надійних ідеологічних орієнтирів, «національної ідеї», що поєднує суспільство. Як це часто буває в революційні епохи, суспільна свідомість надзвичайно швидко наповнюється довірою не тільки до деяких політичних лідерів і партій, але й до деяких політичних термінів і метафор, проте так само стрімко й втрачає набуті ілюзії. Політична метафора динамічна, вона зрозуміла й дієва лише «тут і зараз», має національне коріння.

Вчені розглядають політичну метафору в когнітивному аспекті (див. праці А. Баранова, Дж. Вей, М. Далмо, Ю. Караулова, А. Мусолффа, А. Ряпосової, Дж. Чартериса-Блека, А. Чудінова та ін.), згідно з якою вона – не троп, покликаний прикрасити мовлення і зробити образ зрозумілішим, а форма мислення. У комунікативній діяльності метафора – важливий засіб впливу на інтелект, почуття і волю адресата. Відповідно аналіз метафоричних образів – це спосіб вивчення ментальних процесів і осягнення індивідуальної, групової (партійної, класової тощо) та національної самосвідомості. Щоб створити ізометричну метафору, Д. О'Конор пропонує: а) ідентифікувати проблему; б) ідентифікувати бажаний стан; в) визначити співвіднесеність між елементами історії; г) розглянути ситуацію з іншого боку [14]. Дослідники довели, що на ефективність

такої метафори впливає використання не цифрових, а сенсорних предикатів, застосування прийому саспенса (напруженого очікування), ототожнення реципієнта з героєм метафори, неочікуваний (інконгруентний) висновок розповіді [там само]. На особливу увагу заслуговують дослідження метафорики, здійснені в суспільних науках, де зауважено, що «ідеологія «працює» в політичному процесі не безпосередньо, а через систему ідеологічних метафор, ефективність яких полягає в здатності адекватно виражати ціннісно-значущі для соціальних груп смисли політичної діяльності» [10, с. 10], що, безперечно, має прислужитися в гала-комунікаціях державного управління.

Витоки сучасного розуміння метафоричної природи поняття *механізм* сягають часів механістичної парадигми, сформульованої в XVII ст. Р. Декартом й І. Ньютоном, що декілька століть домінувала в західній культурі. Вважається, що саме вона надала нашому суспільству його нинішню форму й значно вплинула на увесь світ. Стародавні світоглядні системи ґрунтувалися на ототожненні різних фрагментів природного оточення з тими чи іншими частинами людського тіла. Такий варіант фундаментальної метафори називають «антропоморфним». Саме антропоморфні метафори примушували первісних людей бачити у різноманітних виявах зовнішнього світу аналог власного життя. Людина несвідомо переносила на навколишні предмети і явища якщо не знання про власний устрій, то, принаймні, відчуття свого буття у світі. Цей «перцептивний» варіант фундаментальної метафори не прив'язував спосіб сприйняття світу до індивідуальних особливостей суб'єкта, бо йшлося про універсальне для всіх людей ставлення до світу як до чогось такого, що фіксується за допомогою органів чуття. Пізніше усвідомлення залежності поведінки кожного індивіда від його місця в системі міжіндивідуальних зв'язків і відносин, вплинуло й на спосіб опису довкілля. Влаштування світу стало мислитися за аналогією до організації суспільних систем. Так виник новий варіант фундаментальної метафори – «соціоморфний».

Подальший розвиток такого зразка організації знань у значній своїй частині був зумовлений тим, що до XVII століття у сфері практичної діяльності людей усе більшу роль стали відігравати різноманітні механічні системи. Можливість «повної» влади над ними, саме їх виникнення як результат людської винахідливості, їх конструктивна «відкритість» людям, нарешті, досить однозначний характер зв'язків між пристроєм механізму та його функціонуванням – усе це завдавало потужного впливу на стиль мислення, характерний для європейських культур Нового часу. Формування першої (власне наукової) картини світу – ньютонівської механіки проходило на підставі уподібнення Всесвіту гігантській машині. І хоч метафоричність такого уподібнення на той час навряд чи усвідомлювалась, образ «світу-машини» зумовив становлення якісно нового стилю мислення.

Механістичний погляд на людину і її діяльність визначав орієнтацію на виокремлення в природному середовищі таких його форм, які могли б укластися в схему «конструкція – функція – результат», причому ця схема повинна була

відтворюватися щоразу, коли в цьому виникне потреба. Індивідуальні особливості, духовний бік людського буття, відмінність історичних стадій людини й суспільства – все це стало оцінюватися як «несуттєві» характеристики. Що передбачуванішою представлялася поведінка людей, то більш науковим вважався її опис. Так виникав наступний тип фундаментальної метафори – «машинний».

Подібна тенденція збереглася в деяких концепціях і понині, зокрема у науковій галузі державного управління, де такий спосіб мислення часто вважають доволі непродуктивним в умовах сучасного суспільства. Так, Ф. Капра зауважує, що поширення механістичного підходу до менеджменту є сьогодні одним з основних перешкод на шляху організаційних змін [6]. Норми та ідеали техніки (серійність результатів, можливість «штампувати» ті самі деталі, призначені для виконання тих самих функцій) впливають і на форми міжлюдського спілкування, спричиняючи наскрізну негативацію його значеннєвих характеристик, а також, на думку дослідників, імпліковано виявляють думки суспільства про загальну передбачуваність, визначеність і наскрізну механістичність сучасної політики, втілюваної зокрема у фреймах «держава (та її складники) – механізм» (як правило, неефективний, бюрократичний, безжальний, поганий – С. Б.); «керування державою як механізмом», що, знов-таки, як правило, використовує «брудні технології», є бездушним, таким, що нехтує окремою особистістю; «людина – механізм», сприймана лише як позбавлений всього індивідуального, неповторного технічний засіб виконання настанов держави. Проте, представляючи предмети і явища докільця у вигляді пасивного об'єкта, на який скеровано людські зусилля, «машинна метафора» виявляє свої сутнісні можливості, що оптимізують і максимально організують здійснювані людиною дії, її інтелектуальні потенції, сприяючи економії часу та енергії, витраченим на досягнення поставленої мети, що і визначає актуальність її функціонування у межах багатьох термінних сполук узагалі і в межах ДУ – зокрема, де це поняття сприймається «не як машина, що чекає запуску або знаходиться в роботі, а організаційна система, яка реалізується в ході державноуправлінського впливу» [8, с. 74].

Узагальнюючи відзначимо, що «поняття *механізм* у процесі розвитку в рамках соціальних наук зазнало історичних змін свого первинного значення і набуло широкого спектру нових значень: від повної відсутності врахування «людського фактору» у процесі організації управління до алгоритму і процедури реалізації управлінських впливів у межах організаційної ієрархії [9, с. 5].

Висновки і перспективи дослідження. Серед причин широкого кола тлумачень механізму ДУ щонайперше виокремлюємо складність власне феномену *механізм*, методологічну багатозначність дослідницьких інтерпретацій, полісемантизм термінологічної кодифікації поняття та його механістичну метафорику, де саме остання істотно вплинула на різновекторність дефінувань. Метафора – широко застосований інструмент не лише буденного пізнання дійсності, а й наукових реконструкцій. Активне використання машинної метафори в те-

оретичній площині державного управління зумовлене спектральною динамікою поняття *механізм*, семантичні акценти якого концентруються на сутнісних можливостях оптимізації й максимальної організації здійснюваної дії, сприяючи економії часу та енергії, витрачених на досягнення поставленої мети.

Література

1. Астапова Г. В. Организационно-экономический механизм корпоративного управления в современных условиях реформирования экономики Украины : [монография] / Г. В. Астапова, Е. А. Астапова, Д. П. Лойко. – Донецк : ДонГУЭТ, 2001. – 525 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с.
3. Державне управління в Україні: наукові, правові, кадрові та організаційні засади : [навч. посібник] / За ред. Н. Р. Нижник, В. М. Олуйка. – Львів : Вид-во нац-го ун-ту «Львівська політехніка», 2002. – 352 с.
4. Державне управління та державна служба: Словник-довідник / Уклад. О. Ю. Оболенський. – К. : КНЕУ, 2005. – 480 с.
5. Державне управління: Словник-довідник / За ред. В. М. Князева, В. Д. Бакуменка. – К. : УАДУ, 2002. – 228 с.
6. Капра Ф. Дао фізики / Ф. Капра. – СПб. : Оріс, 1994. – 302 с.
7. Колісник М. Теоретичні засади механізмів державного управління як засобів практичної реалізації державного впливу на процеси суспільного відтворення / М. Колісник // Актуальні проблеми державного управління: Зб. наук. праць ОРІДУ. Вип. 4 (20). – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2004. – с. 78-86.
8. Комар Ю. Теоретико-методологічні підходи до формування інноваційних механізмів системи державного управління підготовкою студентів-управлінців / Ю. Комар // Освіта і управління. – Т. 10. – Ч. 2. – 2007. – С. 73-78.
9. Кривенко І. «Механізм» як категорія і його сутність у процесі державного управління // Актуальні проблеми державного управління: Зб. наук. праць ОРІДУ. Вип. 1 (25). – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2006. – 330 с.
10. Куньшиков С. В. Идеология в структуре политического процесса: сущность и динамика функционирования : автореферат дисс. на соискание ученой степени канд. полит. наук / С. В. Куньшиков. – Екатеринбург, 2006. – 26 с.
11. Курбатов В. И. Социальное проектирование / В. И. Курбатов, О. В. Курбатова. – Ростов-н/Д. : Феникс, 2001. – 416 с.
12. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон // Теория метафоры. – М. : Прогресс, 1990. – С. 387-415.
13. Малиновський В. Л. Державне управління : [навч. посібник] / В. Л. Малиновський. – К. : Атіка, 2003. – 576 с.
14. О'Конор Дж. НЛП : Практическое руководство для достижения желаемых результатов / Дж. О'Конор. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 2004. – 448 с.
15. Політологія: підручник для вищих навчальних закладів / За ред. Ю. І. Кулагіна, В. І. Полуріза. – К. : Альтерпрес, 2002. – 612 с.
16. Приходченко Л. Л. Сутність понять механізмів держави, державного управління та державного регулювання / Л. Л. Приходченко // Актуальні проблеми державного управління: Зб. наук. праць ОРІДУ. Вип. 3 (35). – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2008. – С. 61-68.

References

1. Astapova, G., Astapova, E., Loiko, D. (2001), Organizational-economic mechanism of corporate governance in the modern conditions of reforming the economy of Ukraine: [Orhanyzatsyonno-ékonomycheskyy mekhanyzm korporatyvnoho upravlenyya v sovremennykh uslovyyakh reformyrovanyya ékonomyky Ukrainy], Donetsk, DonGUET, 2001, 525 p.
2. Great explanatory dictionary of contemporary Ukrainian language (with additional, additional and CD) (2007), Form. and heads Ed. V.T. Busel, Kyiv, Irpen, Perun, 2007, 1736 p.
3. Public administration in Ukraine: scientific, legal, personnel and organizational principles (2002), [Derzhavne upravlinnya v Ukraini: naukovі, pravovі, kadrovі ta orhanizatsiyni zasady], Ed. N. R. Nyzhnik, V. M. Ol'yuk, Lviv, National University Lviv Polytechnic, 2002, 352 p.

4. Public administration and public service: Dictionary-directory [Derzhavne upravlinnya ta derzhavna sluzhba], Form. O. Yu. Obolensky, Kyiv, KNEU, 2005, 480 p.
5. Public administration: Dictionary-directory, (2002), [Derzhavne upravlinnya: Slovnyk-dovidnyk], Ed. V.M. Knyazev, V.D. Bakumenko, Kyiv, UADU, 2002, 228 p.
6. Capra, F. (1994), Tao, physicist [Dao fizyky], St. Petersburg, Oris, 1994, 302 p.
7. Kolisnik, M. (2004), Theoretical foundations of mechanisms of state administration as means of practical realization of state influence on processes of social reproduction [Teoretychni zasady mekhanizmiv derzhavnoho upravlinnya yak zasobiv praktychnoyi realizatsiyi derzhavnoho vplyvu na protsesy suspil'noho vidtvorennya] // Actual problems of public administration, Odesa, ORID NAPA, 2004, № 4 (20), P. 78-86.
8. Komar, Y. (2007), Theoretical and methodological approaches to the formation of innovative mechanisms of the state administration system for the training of students-managers [Teoretyko-metodolohichni pidkhody do formuvannya innovatsyinykh mekhanizmiv systemy derzhavnoho upravlinnya pidhotovkoyu studentiv-upravlintsiv] // Education and Management, 2007, Т. 10, Part 2, P. 73-78.
9. Krivenko, I. (2006), «Mechanism» as a category and its essence in the process of state administration [«Mekhanizm» yak katehoriya i yoho sutnist' u protsesi derzhavnoho upravlinnya] // Actual problems of public administration: Coll. sciences works of ORID. Whip 1 (25), Odesa, ORID NAPA, 2006, 330 p.
10. Kunshchikov, S. V. (2006), Ideology in the structure of the political process: the essence and dynamics of functioning : the abstract the dissertation [Ydeolohyya v strukture politycheskoho protsesa: sushchnost' y dynamyka funktsyonyrovannya], Yekaterinburg, 2006, 26 p.
11. Kurbatov V. I., Kurbatova O. V. (2001), Social Design [Sotsyal'noe proektyrovanye], Rostov-on-Don, Phoenix, 2001, 416 p.
12. Lacoff, J., Johnson, M. (1990), The metaphors we live with [Metafory, kotorymy my zhyvem] // The theory of metaphors, Moscow, Progress, 1990, P. 387–415.
13. Malinovsky, V. L. (2003), State administration: [Derzhavne upravlinnya], Kyiv, Atika, 2003, 576 p.
14. O'Connor, J. (2004), NLP: A Practical Guide to Achieve Desired Results [Praktycheskoe rukovodstvo dlya dostyzenyya zhelaemykh rezul'tatov], Moscow, FAIR-PRESS, 2004, 448 p.
15. Politics: a textbook for higher educational institutions (2002) [Politolohiya: pidruchnyk dlya vyshchyykh navchal'nykh zakladiv], Ed. Yu. I. Kulagina, V. I. Polubryza, Kyiv, AlterPres, 2002, 612 p.
16. Prikhodchenko, L. L. (2008), Essence of the notions of mechanisms of state, state administration and state regulation [Sutnist' ponyat' mekhanizmiv derzhavy, derzhavnoho upravlinnya ta derzhavnoho rehulyuvannya] // Actual problems of public administration, Odesa, ORID NAPA, 2008, № 3 (35), P. 61–68.

Bronikova S. A.

METAPHORICAL SCIENTIFIC SPEECH: THE TERM «MECHANISM» IN THE COMMUNICATIVE SPHERE OF MANAGEMENT

The article analyzes various interpretations of the term-notion 'mechanism'. Among the reasons of interpretations variety there was mentioned presence of methodological pluralism of research interpretation of the phenomenon, multiplicity and discordance of gender and aspect operational notions, mechanistic metaphoric. It is noted that it is metaphoric essence of the term that allows to make scientific discoveries and ensures human cognitive processes. Metaphor is considered as a subject of studies in different spheres of humanitarian knowledge, among which are state administration, political discourse, psychological, neurological sciences. Historical dynamics and relevance of the machine metaphor are exposed in the state management terms system where means of streamline and activity organization promoting time and energy saving while achieving the set goal are of demand.

Key words: mechanism, metaphor, machine metaphor, state administration mechanism.